

Data & Fakta

1997

INFORMACE Z VÝZKUMU

Číslo 3

Zahraniční kapitál v průmyslu česko-německého pohraničí

Záměrem společného výzkumného projektu Sociologického ústavu AV ČR Praha (pracoviště Ústí n. L.), Fakulty sociálně ekonomické UJEP Ústí n. L. a Fakulty ekonomické ZČU Cheb pod názvem „Průmyslové podniky se zahraničním kapitálem v česko-německém pohraničí“ byla vstupní sonda do této aktuální problematiky. Vedle dosavadního sledování sociálních změn v tomto území dochází tak k obsahovému rozšíření výzkumu o ekonomické aspekty, resp. jeden z progresivních prvků současné ekonomiky České republiky. Koncepce výzkumu vycházela z kombinace informací (objektivních daností) o sociálně ekonomické činnosti příslušných podniků a názorů a postojů (subjektivních výpovědí) managementu. Vlastní výzkum podniků se zaměřil zejména na důvody vedoucí ke vstupu zahraničních subjektů, působení společných podniků, jakož i vyhodnocení zkušeností a perspektivy vzájemné spolupráce mezi subjekty působícími v ČR a v cizině. Rozsah zkoumaného souboru podniků, působících v pracovně vymezeném území 20 okresů Severočeského a Západočeského kraje, čítal 164 jednotek. Informace a poznatky získané terénním sběrem prostřednictvím tazatelské sítě zachycují názory kompetentních zástupců podniků a reagují na situaci z konce roku 1995.

1. Zahraniční kapitál v České republice

Jedním z aktérů posilujících atraktivitu regionů a přispívajících ke zvýšení dynamiky jejich rozvoje je zahraniční kapitál participující zcela nebo částečně ve společných podnicích (joint-venture) lokalizovaných v České republice. Pohraničí České republiky sousedící s vyspělými zeměmi Evropy, tj. především s Německem je možné ve smyslu geografické a geopolitické polohy považovat za exponovaný prostor. Možnost „denního“ styku s ekonomicky a zřejmě i politicky nejvýznamnějším státem Evropy, jakož i hranice s Evropskou unií, dává zdejšímu prostoru předpoklady pro další rozvoj, jehož důsledky by mohly být pozitivní pro obě strany česko-německého pohraničí.

Přímé zahraniční investice do ČR – zahrnující jak kapitálové vstupy do podniků, tak zakládání nových firem – dosáhly za období 1990-1996 více než 7 mld. dolarů. Mezi postkomunistickými zeměmi střední Evropy jsme na 3. místě za Maďarskem a Polskem. Největším dodavatelem kapitálu je podle údajů ČNB trvale a přirozeně Německo s více než čtvrtinovým podílem. Podle odvětví se dlouhodobě nejvíce investovalo do dopravy, dopravního zařízení a spojů – 42,8 %, dále (vedle nespécifikovaného užití) do spo-

třebního zboží a tabáku, stavebnictví, bank, spořitelny a pojišťoven.

2. Charakteristika podniků

Na území západních a severních Čech bylo registrováno v době realizace výzkumu 830 průmyslových podniků se zahraničním kapitálem, tj. zhruba třetina z celé České republiky. Terénním průzkumem se počet reálně existujících podniků zmenšil asi o 30 %. Nakonec byly úspěšně dotázány celkem 164 podniky (101 v západních a 63 v severních Čechách), které se nacházely v 62 obcích s dominantním zastoupením obcí městského typu (středně velká města od 5 do 50 tisíc a velká města s více než 50 tisíci obyvatel).

Přibližně 9/10 zkoumaných podniků je zcela *privátních* (se 100 % podílem soukromého kapitálu). Více než polovinu tvoří podniky se *smíšeným vlastnictvím* (kapitálem českým a cizím), menší část připadá na podniky s pouze zahraniční kapitálovou účastí. Zatímco na severu Čech převažují podniky ovládané ze 100 % zahraničním kapitálem, na západě je poměr podniků s odlišným druhem vlastnictví vyrovnaný. Ve velkých městech jsou nadprůměrným podílem zastoupeny podniky kapitálově smíšené. Ve struktuře zemí původu zahraničního kapitálu se nej-

více uplatňuje Německo (z toho 2/5 Bavorsko). Nejčastější právní formou podniků je společnost s ručením omezeným (81 %), jejichž podíl roste s velikostí obce. Asi desetinu podniků tvoří akciové společnosti. Více než 4/5 šetřených podniků vznikly nově po roce 1989, především v období let 1991-1994, přičemž vstup zahraničního kapitálu byl jedním z nejdůležitějších předpokladů založení podniku. Nově vzniklé firmy převažují na západě, mírně ve vnitřním pásu (tj. v okresech nehraničících s Německem) a nejčastěji se vyskytují také ve velkých městech. Po vstupu zahraničního kapitálu se u více jak třetiny dotázaných podniků realizovala významnější investice, ve většině případů šlo o investice do technologie.

Naprostá většina firem patří do velikostní kategorie malých podniků a mikropodniků (viz tabulku 1). Zatímco na západě regionu převažují podniky velké a malé, na severu mikropodniky. Ve velkých městech jsou koncentrovány mikropodniky a velké podniky, mírnou převahu mají mikropodniky ve vnějším pásu (příhraničních okresů), zatímco střední podniky ve vnitřním pásu. V nejmenších podnicích převládá téměř ze 3/4 vlastnictví smíšené, zatímco u ostatních se s rostoucí velikostí zvyšuje podíl vlastnictví zcela zahraničního. Se stoupající velikostí podniku roste podíl celkově nejfrekventovanější formy společnosti s ručením omezeným. Další v pořadí významnou právní formou nejmenších podniků je fyzická osoba, zatímco u středních a velkých je to pochopitelně akciová společnost.

Tabulka 1. Velikostní a odvětvová struktura zkoumaných podniků (v %)

a. kategorie podniku	
mikropodniky (0-9 pracovníků)	20
malé podniky (10-49 pracovníků)	41
střední podniky (50-99 pracovníků)	20
velké podniky (nad 100 pracovníků)	19
b. hlavní činnost podnikání	
průmysl hutnický a kovodělný (kromě výroby strojů a zařízení)	20
průmysl strojírenský (kromě dopravních prostředků)	15
průmysl textilní, oděvní, kožešnický, kožedělný, výroba obuvi	19
průmysl chemický, gumárenský, plastikářský	4
stavebnictví	16
zbývající odvětví	26

Podle hlavní činnosti podnikání vytváří základní soubor šetřených podniků čtyři v podstatě stejně zastoupené odvětvové agregace, s výjimkou menší skupiny chemického průmyslu. Z hlediska převažující činnosti je velmi dobře patrná odlišnost mezi podniky. Je možné uvažovat o určité specializaci podniků dané velikostní kategorie na určitou výrobní činnost. Doménou mikropodniků je stavebnictví, v němž působí 40 % z nich. Naopak o jisté „příhodnosti“ pro strojírenství lze uvažovat v souvislosti s frekvencí výskytu kovodělné výroby a výroby strojů

a zařízení u velkých podniků: v tomto odvětví je aktivní třetina podniků této velikostní kategorie. Malé a střední podniky nejsou zdaleka tak vyhraněné.

3. Vstup a působení zahraničního kapitálu

Motivace k přijetí zahraničního kapitálu byla různá: obě strany měly zájem o spolupráci, ať již vylepšovala stávající postavení podniku, či dokonce vedla k jeho záchraně. Jen zhruba 30 % podniků se již před rokem 1990 podílelo na různých formách mezinárodní směny (dodávky surovin a polotovarů, resp. obchodní výměna hotových výrobků), když nejvíce zapojeným odvětvím bylo strojírenství. Nejčastěji uváděnými příčinami vstupu zahraničního kapitálu do podniků v česko-německém pohraničí byly aktivita zahraničního subjektu (36 %) a vzájemná výhodnost spolupráce (33 %). Tento důvod dominoval u podniků textilního průmyslu, zatímco u hutnických a kovovýrobních podniků se jednalo o neuspokojivou situaci českého subjektu.

Tabulka 2. Změny v podnicích způsobené zahraničním kapitálem (vážením tří pořadí, n = 85)

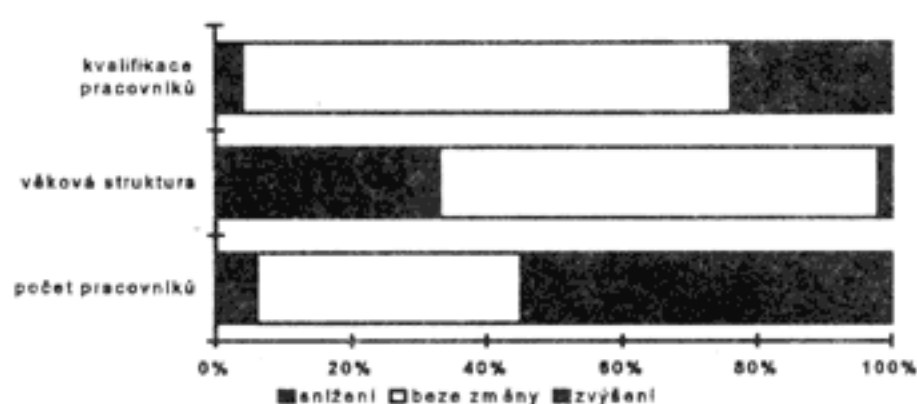
	výsledná známka
organizace a řízení	1,2
technologie a know-how	1,5
dodavatelsko-odběratelské vztahy	1,6
konkurenceschopnost, odbyt, export	1,8
zvýšení základního jmění	2,0
zvýšení výroby a rozšíření sortimentu	2,2
realizace a příprava zásadní investice	2,7

Důsledky přítomnosti zahraničního kapitálu se, podle výpovědí zástupců podniků, výrazně projeví u více než 2/3 podniků (významněji v podnicích hutnických a textilních). V šetření jsme zástupcům podniků nabídli celkem sedm možností, jak se konkrétně projevuje: respondenti pak určovali podle významu (pořadí) nejvýše tři. Získané poznatky jsou vyjádřeny v tabulce 2. Změna organizace a řízení práce se nejvýrazněji uplatnila ve stavebních firmách. Transfer know-how a nových technologií byl hlavním důvodem změn hospodářských výsledků u chemických a strojírenských podniků. Zvýšení konkurenceschopnosti, odbytových a exportních možností se nejvíce projevilo v podnicích hutnického, kovodělného a textilního průmyslu.

Otázka na změny zaměstnanosti ovlivněné vstupem cizího kapitálu byla sledována prostřednictvím tří ukazatelů, přičemž u všech byly nabídnuty tři možnosti hodnocení. Ukazuje se, že potřeba nových pracovníků je relativně vysoká: 55 % podniků zvýšilo početní stavy pracovníků a jen v nepatrné části podniků došlo ke snížení. Zástupci 2/3 firem uvedli, že vstup zahraničního kapitálu neměl vliv na věkové složení zaměstnanců. Pokud se změnilo, pak se jedná výhradně o omlazení. S tímto vcelku kore-

spondují data o *kvalifikační struktuře*, neboť téměř 3/4 podniků nezměnily požadavky na stupeň vzdělání svých pracovníků. Územní rozdíly se projeví při porovnání podniků severu a západu Čech, jakož i vnějšího a vnitřního pásu pohraničí: v severočeské části se více zlepšila vzdělanostní struktura, ke zvýšení počtu a snížení věku zaměstnanců došlo častěji ve vnitřním pásu.

Graf 1. Vliv vstupu zahraničního kapitálu na zaměstnanost

V hodnocení *společné činnosti* a konání partnerského podniku v zahraničí převažuje spokojenost. Usuzujeme tak z rozložení odpovědí prostřednictvím pětistupňové škály (1 – jednoznačná spokojenost až 5 – výrazná nespokojenost). Souhrn za hodnoty 1-3 dosahuje v platných hodnotách více než 85 %. Průměrná hodnota je 2,3. Více spokojeni jsou zástupci podniků vnějšího pásu a středně velkých měst, zatímco ve velkých městech ji hodnotí jako průměrnou. Podle velikostní struktury podniků jsou nejspokojenější velké a malé podniky, shodně téměř 70 % z nich hodnotí spolupráci kladně.

4. Hodnocení územních podmínek

Hodnoty území jsme sledovali při založení podniku a při vstupu zahraničního kapitálu. Mezi lokalizační faktory jsme zahrnuli jak faktory působící na vstupy a výstupy podniku, tak faktory přírodní, sociální, ekonomické i geopolitické. Jak ukazuje tabulka 3, nejdůležitějším lokalizačním faktorem se ukázala *pracovní síla* (především její kvalifikace), a to u přibližně třetiny podniků při založení (u více jak čtvrtiny podniků při vstupu zahraničního kapitálu). Na dalších místech zaujímá významné místo faktor *polohy v pohraničí* při založení podniku a faktor *výrobní tradice* při vstupu zahraničního kapitálu do podniku.

Navazující otázka se týkala *ocenění stávajících podmínek v lokalitě z hlediska rozvoje podniku*. Míru spokojenosti vyjadřovali zástupci podniků prostřednictvím školní stupnice (1 – výborné až 5 – neuspokojivé) postupně pro osm daností (viz tabulku 4). Nejlepší hodnocení vykazuje, ve shodě s lokalizačními faktory, skupina hodnotící *pracovní sílu*. Jen pro *kvalifikaci a pracovní morálku* platí, že většina platných odpovědí (více než 40 %) je označena stupněm dva.

Tabulka 3. Význam lokalizačních faktorů pro založení podniku (% zastoupení podle platných odpovědí ze tří pořadí, n = 340)

kvalifikace a hodnota pracovní síly	28
poloha v pohraničí	20
zajištění dostatečného odbytu v oblasti	12
výrobní návaznost příbuzných odvětví	11
výrobní tradice	10
přítomnost surovin a energie v oblasti	7
úroveň infrastruktury, přítomnost VVZ	2
úroveň konkurenčního prostředí	3
jiný	7

Kvalitu pracovní síly, a to jako lokalizačního faktoru i hodnocení podmínek v lokalitě, nejvíce oceňují podniky hutnictví a těžkého strojírenství, cenu pracovní síly pak hlavně firmy zaměřené na chemickou výrobu. Pracovní morálka, která zaujímá třetí místo hodnot území, je negativně posuzována hlavně textilními firmami. Surovinové zdroje nejlépe hodnotí chemické podniky a nejhůře podniky hutnické a strojírenské.

Tabulka 4. Hodnocení místních podmínek (z pětistupňové škály, n = 138)

rozvojový faktor	výsledná známka
kvalifikace pracovní síly	2,3
cena pracovní síly	2,4
pracovní morálka	2,5
doprava	2,7
infrastruktura	2,8
surovinové zdroje	2,9
možnost získání prostor	3,2
daňové podmínky	3,4

5. Pohled zahraničního partnera

Součástí dotazníkového šetření v průmyslových podnicích se zahraničním kapitálem, lokalizovaných v česko-německém pohraničí, byla část určená pro zástupce zahraničního managementu. Získanými odpověďmi jsme si chtěli ověřit, resp. korigovat některé poznatky sdělené respondentem společného podniku registrovaného v ČR.

Jako důvod pro *vstup zahraničního kapitálu* do konkrétního českého podniku jsme nabídli celkem 11 možností, přičemž jsme využili ještě volby jejich pořadí (1.-3.). *Rozdílné výrobní náklady, finanční podmínky výroby a význam blízkosti hranice včetně polohy podniku* je nejvíce zastoupenou kombinací, a to se zhruba třetinovým podílem. Shrneme-li všechna pořadí, pak přistupují navíc další důvody: zajištění odbytu a možnost oboustranně vzájemně výhodné kooperace. V *obecné poloze* posuzovali zástupci cizích podniků obdobné faktory. Zde za nejdůležitější stanovují *blízkost trhu*, s malým odstupem následovanou *výrobní tradicí a řemeslnou zručností*, jakož i podnikatelským a obchodním myšlením.

Zkušenosti cizích podniků s podnikáním v ČR, tj. *konkrétní poznatky* můžeme označit za průměrné a významově diferencované. Jejich zástupci se vyjadřovali celkem k 15 charakteristikám (viz tabulku 5) a celková hodnota dosahuje, při použití školní stupnice 2,83. Výrazně nejlépe jsou ceněny *faktory lidského potenciálu*, kladně jsou hodnoceny i společensko-ekonomické a ekologické podmínky lhostejno zda na úrovni podniku či republiky. Na opačném – tj. záporném pólu nacházíme úroveň legislativy, činnost veřejné správy a dopravně technickou problematiku.

Tabulka 5. Zkušenosti cizích firem s podnikáním v česko-německém pohraničí (hodnocení platných odpovědí s využitím stupnice 1 – nejlepší, 5 – nejhorší)

hodnocený faktor	známka
kvalita pracovníků dělnických profesí	2,15
přístup českého partnera a ekonomických subjektů	2,18
mzdy a výrobní náklady	2,20
celkový hospodářský a politický vývoj	2,43
odbytové podmínky, nasycení trhu	2,51
kvalita technického personálu a managementu	2,58
ekologické podmínky výrobní činnosti	2,69
finanční trh, financování, fiskální politika	2,94
úroveň obchodních znalostí a jednání	3,02
úroveň jazykových znalostí	3,12
vlastnické poměry k nemovitostem	3,20
problémy při mezinárodním obchodě a celním řízení	3,25
úroveň dopravní a technické infrastruktury	3,30
přístup a činnost orgánů veřejné správy	3,37
úroveň legislativy a právní nejistota	3,56

Dále jsme se ptali na *obecné poznatky*, spojené s působením zahraničního kapitálu (cizích podniků) v České republice. Ve dvou otevřených otázkách respondenti jako *překážky většího vstupu zahraničního kapitálu do podniků v ČR* uváděli například: neinformovanost o ČR, vysoké ceny nájmu (objektů), dlouhodobou návratnost investic, všeobecně špatnou platební morálku, nekonvertibilitu koruny (v době výzkumu), nízkou „funkčnost“ trhu, nedostupnost úvěrů, vysokou úrokovou sazbu, krátké lhůty splatnosti, oboustrannou nesolidnost jednání (záměrů), telekomunikace, přezaměstnanost, „přinutit pracovníky ministerstev dělat svoji práci“. *Nedostatky vedení našich podniků* vidí v nízké kvalitě, zkušenosti, profesionalitě a operativnosti managementu, který „pracuje pro sebe a ne pro firmu“, „nic neumí, ale chce moc peněz“ a jemuž chybí odpovědnost a porovnání se zahraničím.

Znalosti zástupců českého managementu jsou představiteli cizího podniku označovány jako průměrné, jsou však hůře hodnoceny než výsledky podnikání (úspěšnost) v ČR (celková hodnota 3,16 – více než polovina je ohodnotila známkou 3). Přesto se dá říci, že zahraniční podniky jsou se spoluprací s českým partnerem spíše spokojeny. Usuzujeme tak ze získaných odpovědí na otázku, týkající se *spokojenosti se spoluprací*. V odpovědích ji stejně respondentů hodnotí „jedničkou“ a „dvojkou“, horší než tři nejsou prakticky zastoupeny. Průměrná hodnota 1,95 je jednoznačně nejlepší ze všech uváděných hodnocení.

Milan Jeřábek

V případě zájmu o detailnější informace o tomto výzkumu či o jeho další výsledky se obraťte na níže uvedené pracovníky Sociologického ústavu:

RNDr. Milan Jeřábek

(tel. (047) 477 50, fax (047) 438 72, e-mail socmail@ujep.cz)